

«FAVZ UN-NAJOT» QO'LYOZMA ASARINING TAVSIFI

Umidjon Umarjonov

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20593862>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 04-iyun 2026 yil

Ma'qullandi: 06-iyun 2026 yil

Nashr qilindi: 08-iyun 2026 yil

KEY WORDS

Asarning qo'lyozma va toshbosma nusxalari, asosan, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida saqlanadi.

ABSTRACT

«Favz un-najot» – XVIII asr oxirida (h. 1180–1185 / 1766–1771-yillar atrofida) yaratilgan diniy-didaktik mazmundagi turkiy masnaviy bo'lib, Movarounnahr va unga tutash hududlarda asrlar davomida keng tarqalgan, madrasa ta'limida hamda xalq orasida sevib o'qilgan asarlardan biridir. Asar manbalarda ikki nom – «Favz un-najot» («najot topish») va «Siroj ul-ojizin» («ojizlar chirog'i») bilan uchraydi. Matniy tadqiqotlar bu ikki nom bir asarga tegishli ekanini nusxalarning mushtarak ibtido va intiho baytlari hamda kolofon qaydlari asosida tasdiqlaydi.

«Favz un-najot» – XVIII asr oxirida (h. 1180–1185 / 1766–1771-yillar atrofida) yaratilgan diniy-didaktik mazmundagi turkiy masnaviy bo'lib, Movarounnahr va unga tutash hududlarda asrlar davomida keng tarqalgan, madrasa ta'limida hamda xalq orasida sevib o'qilgan asarlardan biridir. Asar manbalarda ikki nom – «Favz un-najot» («najot topish») va «Siroj ul-ojizin» («ojizlar chirog'i») bilan uchraydi. Matniy tadqiqotlar bu ikki nom bir asarga tegishli ekanini nusxalarning mushtarak ibtido va intiho baytlari hamda kolofon qaydlari asosida tasdiqlaydi.

Asarning qo'lyozma va toshbosma nusxalari, asosan, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida saqlanadi. Hozircha fondda asarning oltmishga yaqin nusxasi – qirqqa yaqin qo'lyozma va yigirmaga yaqin toshbosma – mavjudligi aniqlangan. Ushbu nusxalar ichida inventar 13333 raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma alohida o'rin tutadi: u asarning hozirgacha ma'lum bo'lgan eng qadimiy va mundariyasi eng to'liq nusxasi bo'lib, ilmiy-tanqidiy matn tuzishda asos (tayanch) nusxa sifatida tanlangan.

1-rasm. 13333 raqamli qo'lyozmaning 1-sahifasi (ibtido)

13333 raqamli qo'lyozma xattot Muhammad Amin Xo'ja ibn Hasan Rizo Xo'ja Hazorasbiy tomonidan nasta'liq xatida, hijriy 1207 (milodiy 1792) yilda ko'chirilgan. Qo'lyozma 99 varaqdan (1b-99b) iborat; o'lchami 20,5×13 sm, har sahifada 16 satr, ikki ustunda joylashtirilgan. Masnaviy janriga xos tarzda har bir bayt ikki misradan iborat bo'lib, ikki ustun shaklida ko'chirilgani matnni qulay o'qishga xizmat qiladi.

Qo'lyozma qog'ozi sharqiy (mahalliy) navdan bo'lib, yuzasi g'adir-budir, sarg'ish tusda; Yevropa qog'oziga xos suv belgilari uchramaydi. Bu qog'oz Samarqand qog'oz ustaxonalarida tayyorlangan, paxta va tut tolasidan ishlangan navga mansubdir. Varaqlarning ko'p joyi keyinchalik ta'mirlangan (tiklangan); ayrim o'rinlarda siyoh yoyilgani kuzatiladi.

Kitob muqovasi qora rangli charmdan ishlangan; charm yuzasi vaqt o'tishi bilan qoramtir tus olib, urinib ketgan, ayrim joylarida yoriqlar paydo bo'lgan. Xat uslubi – nasta'liq – turkiy va forsiy nazm uchun an'anaviy, oqar va nafis yozuv bo'lib, u XV asrdan boshlab Movarounnahr va Xurosonda she'riy matnlarni ko'chirishning asosiy uslubiga aylangan. Sarlavhalar ayrim o'rinlarda qizil siyohda (shanjarf) ajratilgan.

Asar an'anaviy mumtoz nazm tartibida – Olloh hamdi, payg'ambar na'ti va munojot bilan ochiladi. Matn quyidagi ibtido bayti bilan boshlanadi:

ثنا للخالق ارض سماوات - كاف - كوب علامات

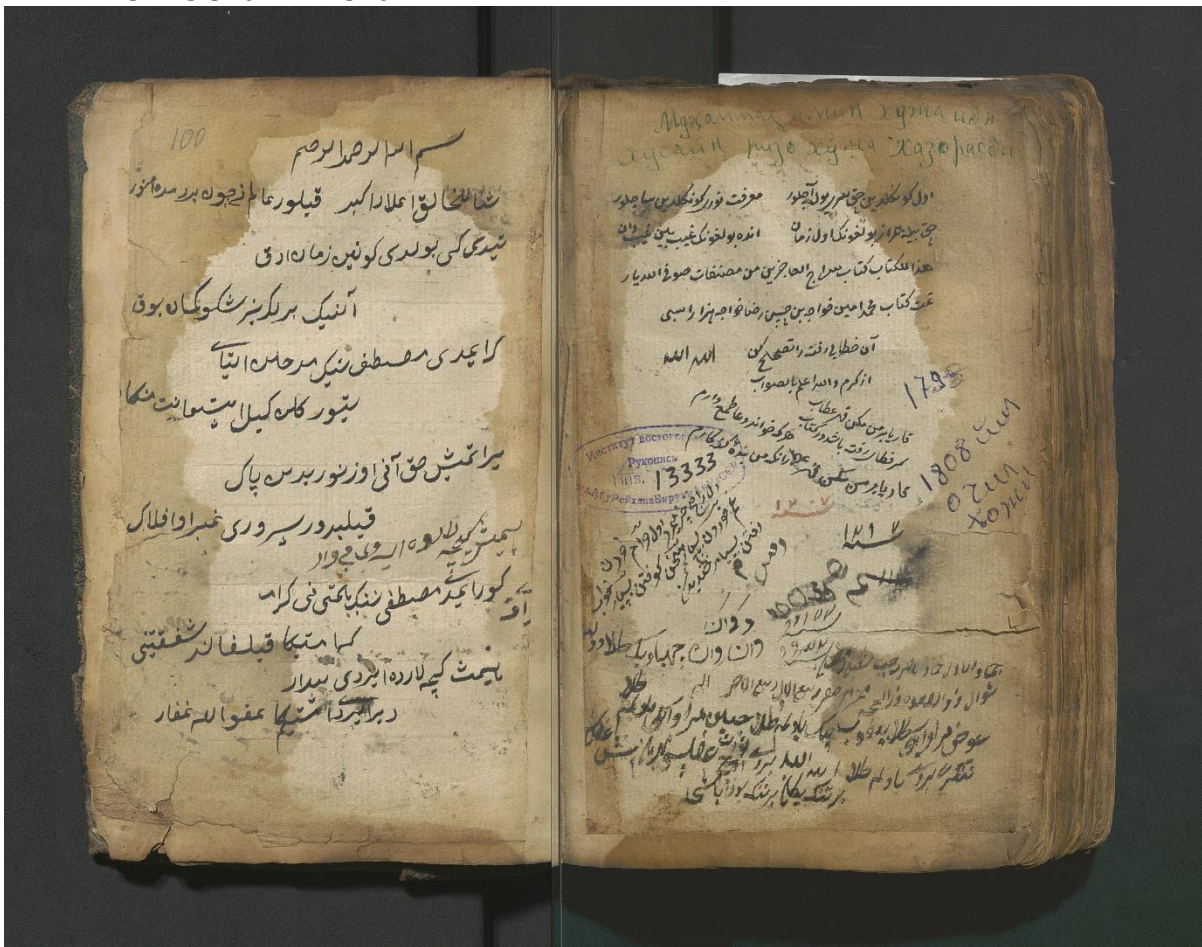
«Sano lil-Xoliqi arz-u samovot,
Yaratti kof-u nundin ko'b alomot»

Asosiy qismda ibodat, axloq va tasavvuf masalalari nazmiy yo'sinda bayon etiladi. Asarning markaziy o'zagini nafs tarbiyasi va axloqiy fazilatlar talqini tashkil etadi. Jumladan, «Ajdahoyi nafs» faslida nafsning yetti boshi (kibr, shak, havo, ujb, g'azab, shahvat va buxl) ajdaho obrazi orqali tasvirlanadi; bu fasl asar nusxalarini matniy qiyoslashda namunaviy bo'lim sifatida ham qo'l keladi. Asar quyidagi yakuniy (intiho) bayt bilan yakunlanadi:

حق بيله همراز بولغون اول زمان

انده بولغونك غيب بين غيب دان

«Haq bila hamroz bo'lg'ung ul zamon,
Anda bo'lg'ung g'ayb bin, g'ayb don»

2-rasm. 13333 raqamli qo'lyozma kolofoni va Sharqshunoslik instituti muhri (Inv. 13333)

Qo'lyozmaning kodikologik jihatdan eng qimmatli elementi – uning kolofonidir. Kolofonda odatda ko'chirilgan sana, kotib nomi, ba'zan ko'chirilgan joy va asar nomi qayd etiladi. 13333 nusxasi kolofonida asar «Siroj ul-ojizin» deb nomlangan va So'fi Olloyor asarlari qatorida qayd etilgan; xattot an'anaviy kamtarlik bilan o'quvchilardan matndagi xatolarni tuzatishni so'ragan. Varaqning 100a–104a qismida mutafarriqa (qo'shimcha) qaydlar joy olgan. Varaqda Sharqshunoslik instituti muhri (Inv. 13333) hamda keyingi davrga oid qaydlar ko'rinadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, kolofondagi an'anaviy nisbat – asarni So'fi Olloyorga bog'lash – xronologik jihatdan munozarali. Asar h. 1180–1185-yillarda yozilgan, So'fi Olloyor esa undan

ancha oldin – manbalarda yetakchilik qiluvchi ikki ta'rixga ko'ra h. 1133/1721 yoki h. 1136/1724-yilda vafot etgan. Demak, 13333 kolofonidagi nisbat keyingi davr an'anasining aksi bo'lib, asarning haqiqiy muallifligi masalasi matniy va xronologik dalillar asosida qayta ko'rib chiqilishini taqozo etadi.

13333 nusxasi bir necha jihatdan tayanch ahamiyatga ega. Birinchidan, u hozircha ma'lum nusxalar ichida eng qadimiysi (h. 1207/1792) bo'lib, asar yaratilgan davrga (h. 1180–1185) eng yaqin turadi; bu esa uning matni muallif nusxasiga nisbatan eng kam o'zgargan holatda saqlangan bo'lishi ehtimolini oshiradi. Ikkinchidan, uning mundariyasi eng to'liq – boshi (hamd, munojot) va oxiri (yakuniy fasllar) tushib qolmagan, bu jihatdan ko'plab nuqsonli nusxalardan ustun turadi.

Uchinchidan, 13333 nusxasining ibtido satri («Sano lil-Xoliqi arz-u samovot») 4256/5 raqamli «Favz un-najot» nusxasining ibtidosi bilan deyarli aynan mos keladi. Bu hol «Favz un-najot» va «Siroj ul-ojizin» nomlari ostida tarqalgan nusxalar yagona asarning ikki nomi ekanini matniy jihatdan isbotlaydi. Aynan shu sabablarga ko'ra mazkur tadqiqotda 13333 ilmiy-tanqidiy matnda asos nusxa, 10751/1 (h. 1259/1843) va 4256/5 (h. 1273/1856–57) esa yordamchi nusxa sifatida olingan.

Xulosa qilib aytganda, 13333 raqamli qo'lyozma «Favz un-najot» («Siroj ul-ojizin») asarining matn tarixini o'rganishda kalit manba hisoblanadi. Bunday qadimiy va to'liq nusxalarni kodikologik jihatdan batafsil tavsiflash, ularning jismoniy holatini qayd etish va matniy xususiyatlarini boshqa nusxalar bilan qiyoslash – asarning ishonchli ilmiy-tanqidiy matnini yaratish yo'lidagi zaruriy bosqichdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.. Suvonqulov I. So'fi Olloyor va uning adabiy an'analari: filol. fan. nomz. diss. avtoreferati. – Toshkent, 1997.
2. Sirojiddinov Sh. So'fi Olloyor merosi va uning manbalari xususida // Xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – Toshkent–Tehron, 2005.
3. Zohidov R. «Sabotul ojizin» asarining manbalari, sharhlari va ilmiy-tanqidiy matnini kompleks o'rganish muammolari: filol. fan. dok. (DSc) diss. – Toshkent, 2018.
4. Nosirov A. 531-inventar raqamli «Favz un-najot» toshbosmasiga oid ilmiy izohlar. – Toshkent, 1960.
5. Favz un-najot (Siroj ul-ojizin). Qo'lyozma. O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondi, inv. № 13333.